

Recenzje – Polemiki

KAROL KUKUŁA

Bazyli Czyżewski:
KIERAT RYNKOWY W EUROPEJSKIM ROLNICTWIE

Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, 227 s.

ISBN: 978-83-01-19528-1

Od czasu opublikowania pracy Cochrane’a, prekursora zagadnienia kieratu rynkowego w rolnictwie w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, nie pojawiło się w literaturze ekonomicznej bardziej wyczerpujące opracowanie na ten temat. Lukę kompleksowo opisuje współcześnie działający mechanizm kieratu rynkowego w rolnictwie w krajach Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

Przywołane wcześniej pojęcie kieratu rynkowego należy objaśnić, przynajmniej skrótowo, aby Czytelnik mniej zorientowany w literaturze przedmiotu mógł nadążyć za tokiem rozumowania przedstawionym w recenzji. Otóż kierat rynkowy to swoiste błędne koło. Autor recenzowanej monografii zjawisko kieratu rynkowego sprowadza do sposobu działania bieżni elektrycznej instalowanej w klubach fitness. „Biegniesz, ale nie posuwasz się do przodu. Biegniesz coraz szybciej, ale to nic nie zmienia, bo bieżnia również kręci się coraz szybciej. Jeśli zwolnisz choć na chwilę, nieuchronnie spadasz”. Przekładając działanie tego mechanizmu na język ekonomii, można skonstatować, iż wzrost wydajności rolnictwa nie pociąga za sobą wzrostu, lecz wprost przeciwnie, stagnację dochodu rolników, a w pewnych przypadkach nawet realny jego spadek.

Wiele problemów sygnalizowanych przez ekonomistów sfery rolnictwa zajmujących się tematyką cen produktów rolnych, dochodowością gospodarstw, a także znaczeniem dostarczanych przez rolników dóbr publicznych znalazło w tej pozycji naukowe uzasadnienie. Autor w umiejętny sposób łączy bowiem elementy teorii ekonomii z wynikami opracowań empirycznych, a przy tym wszystkim nie stroni od precy-

zynnych narzędzi wspomagających analizy ekonomiczne, które dostarczają dyscypliny takie jak statystyka i ekonometria. Realizuje swe cele badawcze, z których pierwszy sprowadza się do wyjaśnienia mechanizmu kieratu rynkowego w rolnictwie europejskim, uwzględnienia jego przyczyn, obserwacji jego przebiegu, a co najważniejsze określenia skutków w krajach o zróżnicowanym poziomie rozwoju gospodarczego. Autor, przy opisie mechanizmów kieratu w rolnictwie, korzysta z narzędzi pomiaru współzależności, a także uruchamia modelowanie ekonometryczne, stosując regresję panelową oraz hierarchiczną. Drugi z przyjętych przez Autora celów książki to próba odpowiedzi na pytanie: jakie należy podjąć działania w zakresie polityki rolnej, by zminimalizować skutki kieratu rynkowego w omawianej sferze. Dla rozwiązania tego problemu Czyżewski stawia szereg hipotez statystycznych, które weryfikuje przez testowanie. Wszystko to umożliwia sformułowanie zaleceń skierowanych do twórców polityki rolnej.

Warto podkreślić dodatkowy atut opiniowanej monografii. Otóż w pewnych jej fragmentach można zauważyć odniesienia treści związanych z kieratem w rolnictwie do dzieł literatury światowej, a także polskiej. Spostrzeżenie to najlepiej ilustruje motto całości monografii zaczerpnięte z fragmentu dzieła autorstwa amerykańskiego pisarza i reportera, laureata Nagrody Nobla (1962), który pozwolił sobie przytoczyć w całości:

*Ku czemu idziemy? A mnie się zdaje, że do niczego nie idziemy.
Zawsze tylko jesteśmy w drodze.*

John Steinbeck, *Grona gniewu*

Ten urywek dzieła literackiego w znakomity sposób oddaje istotę kieratu. Przy tej okazji należy z uznaniem spojrzeć na Autora, który w ten niebanalny sposób potrafi wyrazić swą wszechstronną erudycję pozwalającą na mocne podkreślenie.

Przechodząc do opisu i uwag dotyczących struktury pracy, należy wspomnieć, że książkę o objętości 227 stron, bardzo starannie edytorsko dopracowaną, otwiera wstęp, po czym następuje 6 rozdziałów stanowiących spójną i logicznie ustrukturyzowaną całość. Zamiast zakończenia Autor napisał *Epilog*, w którym przedstawił jeszcze raz koncepcję kieratu Cochrane'a, uzupełnioną o własne przemyślenia wypływające z wykonanych badań empirycznych. Wszystko zamyka *Aneks metodologiczny*, który nawiązuje od strony stosowanych technik modelowania oraz weryfikacji do treści poszczególnych rozdziałów. We wstępie Autor naświetlił historyczne podłoże koncepcji kieratu rynkowego Cochrane'a. Koncepcja ta powstała z obserwacji rozwoju rolnictwa amerykańskiego w I połowie XX wieku. Cochrane dowodzi, że dochody rolnicze nie rosną w tempie zgodnym ze wzrostem produktywności gospodarstw. Przyczyną tego stanu rzeczy są giętkie ceny (*flexible prices*). Z uwagi na to, że nie ma zgody wśród teoretyków ekonomii co do uniwersalizmu koncepcji kieratu rynkowego (sam Cochrane stwierdził, że teoria kieratu nigdy nie została przetestowana empirycznie), powstaje wyzwanie: czy i jak zweryfikować empirycznie tę koncepcję. Podjął je Autor, który w swej monografii na podstawie danych krajów UE-27, UE-15 oraz UE-12 sprawdził funkcjonowanie teorii kieratu rynkowego. W swej monografii bazuje na danych z lat 1995-2015, niekiedy sięgając do informacji z lat 70. ubiegłego stulecia. Szeroko rozważa występowanie dysparytetu rozwojowego między rolnictwem oraz innymi działami gospodarki, co w pewnej mierze tłumaczy działaniem kieratu rynkowego w tej sferze.

Wprowadzenie do treści zawartych w dalszych częściach monografii stanowi rozdział I pt. *Teoremat kieratu rynkowego i jego znaczenie we współczesnym rolnictwie*. Autor podkreśla tu bardzo istotną zależność zachodzącą między rosnącymi staraniami rolników, mającymi na celu podwyższanie produktywności poprzez wdrażanie nowych technologii, a ich dochodowością nienadążającą za tempem wzrostu produktywności. Wskazuje na zjawisko wypłukiwania korzyści płynących ze wzrostu produktywności. Podobne symptomy zauważają również inni ekonomiści polscy, np: Zegar, Woś. i A. Czyżewski. Zjawisko to występuje pod nazwą drenażu nadwyżki z rolnictwa. Wzrost produktywności nie przynosi spodziewanego wzrostu dochodów rolnika z uwagi na relatywnie niską elastyczność cenową popytu na żywność, zaś ceny surowców rolnych charakteryzują się wysoką giętkością cen. Warto podkreślić, że w rozdziale tym, co jest jego niewątpliwym plusem, Autor prezentuje szereg odmian zjawiska kieratu: kierat technologiczny, kierat rynku ziemi, kierat stopy wzrostu, kierat środowiskowy, kierat finansowy, kierat socjologiczny i inne.

W końcowej części rozdziału przedstawiono szereg wskazówek w zakresie polityki rolnej, które sprowadzają się do poszukiwania instrumentów wsparcia rolnictwa, zwłaszcza dotyczy to obrony małych gospodarstw przed działaniem kieratu rynkowego. Działania te mają pomóc małym gospodarstwom w osiągnięciu minimalnego progu produktywności, który omawiany kierat eliminuje. Dalej Autor postuluje podjęcie kroków mających na celu ograniczenie skutków giętkości cen poprzez kreowanie odpowiedniej polityki cenowej produktów rolnych, skracanie kanałów marketingowych oraz dostarczanie dóbr niewycenionych przez rynek – dóbr publicznych. Wnioski te są owocem obszernych badań czasowo-przekrojowych dotyczących relacji dochodowość–produktywność gospodarstw rolnych. Autor w swych badaniach wybiera drogę modelowania ekonometrycznego wspomnianej relacji w grupach: tzw. starych (UE-15) i nowych (UE-12) państw Unii Europejskiej. W modelowaniu uwzględnia ponadto 6 klas gospodarstw – od najstabszych do najsilniejszych ze względu na wielkość ekonomiczną (SO – *standard output*). Na podkreślenie zasługuje stosunkowo rzadko spotykaną wśród ekonomistów rolnych umiejętność Autora w zakresie łączenia biegłego posługiwania się aparatem metod statystyczno-ekonometrycznych z głęboką znajomością literatury z zakresu teorii ekonomii, w tym również literatury obcej (ponad 68% ogółu cytowanych w monografii pozycji stanowią dzieła publikowane w języku angielskim), na które często się powołuje.

Poprzedni rozdział, zgodnie z zapowiedzią Autora o ciągłości i komplementarności rozważań, stanowi odpowiednie wprowadzenie do treści prezentowanych w rozdziale II pt. *Rola subsydiów WPR w ograniczaniu kieratu stopy wzrostu: perspektywa regionów – UE*. Należy podkreślić, że Autor poprzedzając opracowanie różnych modeli subsydiowania rolnictwa w UE, przeprowadził analizę skupień na podstawie średnich z lat 2007-2012, w wyniku której wyodrębnia się trzy grupy regionów EUROFADN różniących się sposobami wspierania rolnictwa:

- skupienie A obejmujące regiony średnio zrównoważone z największym udziałem jednolitych płatności na gospodarstwo i obszarowych (ok. 59,5%) oraz znaczącym udziałem dopłat do dóbr publicznych (ok. 16,8%), zalicza się tu w całości Polska;
- skupienie B obejmujące regiony słabo zrównoważone charakteryzujące się najwyższym udziałem jednolitych płatności na gospodarstwo i obszarowych;

- skupienie C obejmujące regiony najbardziej zrównoważone o relatywnie najwyższym udziale dopłat do dóbr publicznych (ok. 30%) i nieco niższych dopłat do produkcji roślinnej i zwierzęcej (ok. 23,2%) oraz jednolitych płatności na gospodarstwo i obszarowych (ok. 24,2%); również istotny aczkolwiek niższy jest udział dopłat do inwestycji (10,6%).

W wymienionych skupieniach zrealizowano modelowanie ekonometryczne, którego zadaniem było ustalenie związków łączących produktywność zużycia pośredniego (bez subsydiów) z różnymi formami subsydiów.

W skupieniu A, do którego należy większość państw UE-12 oraz górzyste regiony Francji, wykazano, że gospodarstwa z nowych państw członkowskich przeznaczają dopłaty obszarowe uzyskane w ramach WPR na konsumpcję lub chybione inwestycje. Zaskakującym wynikiem jest negatywny wpływ subsydiów inwestycyjnych na produktywność, co jest następstwem przeinwestowania. Przeciwną prawidłowością są pozytywne oddziaływania dopłat rolnośrodowiskowych na produktywność.

Również w państwach tworzących skupienie B dominują ujemne oddziaływania jednolitych płatności na produktywność. Należy zauważyć, iż skupienie B tworzą regiony usytuowane w przeważającej mierze w starych państwach UE, a mianowicie w UE-15.

Analiza wyników modelowania w skupieniu C pokazuje, iż oddziaływania poszczególnych programów WPR są silnie zależne od poziomu zrównoważenia rolnictwa, a zatem istnieją silne wpływy regionalne. Jednolite płatności obszarowe i ONW mają pozytywny wpływ na produktywność. Ogólnie rzecz ujmując, płatności obszarowe korzystniej oddziałują na rolnictwo w stosunku do jednolitych płatności na gospodarstwo. Z rozważań zawartych w rozdziale II Autor wyprowadza szereg wniosków, z których jeden, jak sądzę, wart jest powtórzenia: „przeciwwagą dla rozwierających się nożyc cen powinien być subsydiowany system ubezpieczeń rolniczych, a nie płatności obszarowe”.

Kontynuacją prac koncepcyjnych nad kieratem stopy wzrostu są rozważania zawarte w rozdziale III pt. *Deprywacja dochodowa w rolnictwie jako skutek kieratu stopy wzrostu*. W pierwszej części rozdziału Czyżewski przedstawia zjawisko deprywacji dochodowej w rolnictwie, a także ukazuje sposób jego pomiaru. Ograniczenie tego zjawiska Autor postrzega jako jeden z głównych celów wspólnej polityki rolnej, sprządzający się do zagwarantowania odpowiedniej miary poziomu życia ludności wiejskiej, zwłaszcza przez podwyższenie dochodu ludności pracującej w rolnictwie. Postulat ten poszerza o konieczność zmniejszenia różnic między dochodami w sektorze rolnym a sektorami poza rolnictwem.

W tym momencie rozważań ukazuje konieczność pomiaru tzw. deprywacji względnej (relatywnej). Formułuje indeks relatywnej deprywacji jako stosunek różnicy przeciętnej płacy w sektorach pozarolniczych a przeciętnym dochodem w sektorze rolnym w odniesieniu do przeciętnej płacy w sektorach pozarolniczych. Wzrost tego indeksu ma interpretację negatywną, bowiem wyższe wartości względnej deprywacji dochodowej informują o coraz silniejszym przewyższeniu dochodów w sferze pozarolniczej nad dochodami w rolnictwie. Badając przyczyny zjawiska deprywacji, Autor skupia się na oddziaływaniu cen rolnych, produktywności oraz subsydiów na poziom względnej deprywacji. W ten sposób chce potwierdzić mechanizm pogłębiania się deprywacji pod wpływem działania kieratu stopy wzrostu.

Ciekawe wyniki odnotowano po przeprowadzeniu badań związku między względną deprywacją a subsydiowaniem rolnictwa przez WPR. Otóż w grupie starych państw unijnych występuje korelacja dodatnia między wskaźnikiem wsparcia a wskaźnikiem relatywnej deprywacji. Spostrzeżenie to nie obejmuje Niemiec i Austrii. Na podstawie tych wyników widać wyraźnie oddziaływanie kieratu stopy wzrostu z wszystkimi ujemnymi następstwami dla kształtowania się dochodów rolniczych. Inny obraz przyjmuje sytuacja w nowych państwach unijnych (UE-12). W krajach tych po przystąpieniu do UE zaobserwowano znaczny spadek relatywnej deprywacji dochodowej, który jest dodatnio skorelowany ze wzrostem udziału subsydiów w wartości produkcji rolniczej. Zatem wpływ wsparcia WPR na relatywną deprywację dochodów rolniczych nie ma charakteru jednokierunkowego lecz zależy od grupy badanych krajów UE. Badania porównawcze na wartościach indeksu względnej deprywacji dochodowej w państwach UE-27 skłaniają Autora do wniosku, że działania WPR nie zmierzają do osiągnięcia celów społecznych, a nawet oddalają się od ich realizacji. Co więcej, wzmacniają w krajach starej Unii (UE-15) deprywację dochodową rolników, zamiast ją stopniowo zmniejszać. W ten sposób utrwalają ujemne konsekwencje kieratu stopy wzrostu.

W rozdziale IV pt. *Anatomia kieratu rynku* na wstępie przedstawiono teoretyczne zależności między produktywnością w rolnictwie a giętkością cen. Zarysowany problem tych zależności przyjmuje postać modelu ekonometrycznego, którego pomysłodawcami są Bazyli Czyżewski i Anna Matuszczak. W dalszej kolejności zaprezentowano wyniki modelowania, które potwierdziły istnienie wpływu zmian produktywności (TFP) na zmiany cen. Kierunek ten zaobserwowano we wszystkich klasach wielkości gospodarstw (SO). Stwierdzono, że zmiany współczynników regresji przepływu nadwyżki ekonomicznej, generowane przez zmiany cen w relacji do zmian produktywności (TFP), prowadzą do wzrostu drenażu dochodów rolniczych. Występuje bowiem spadkowa tendencja cen w stosunku do wzrostu produktywności.

W konkluzji rozdziału stwierdzono, iż wraz ze wzrostem gospodarstw w UE-15 (stara Unia) następuje coraz silniejsze oddziaływanie giętkości cen rolnych, czyli znów ujawnia się kierat stopy wzrostu. Nieco inaczej należy interpretować zmiany współczynników regresji w odniesieniu do nowych krajów Unii (UE-12). Otóż w tym przypadku zmiany współczynników regresji są bardziej chaotyczne, co można tłumaczyć tym, iż na wielkość odpływu nadwyżki ekonomicznej rzutuje (oprócz cen) wiele innych czynników, w tym również czynnik losowy (np. pogoda).

Bardzo interesującym i wartościowym poznawczo fragmentem rozdziału są wyniki badania analizy kierunków i skali przepływów nadwyżki ekonomicznej przez ceny w konfrontacji z realnymi zmianami produktywności TPF. Przedstawione tu podejście stanowi novum w badaniach zmian dochodu rolniczego. Wyniki dekompozycji zmian dochodu bez subsydiów w poszczególnych krajach UE prowadzą do wniosku, że tendencje cen za okres 2004-2012 na niektórych rynkach miały charakter uniwersalny. Powstaje zatem pytanie, czy napotykamy określone megatrendy o charakterze globalnym? Przeprowadzone badania potwierdzają istnienie megatrendów, lecz ich wyniki nie spowodowały zwiększenia racjonalności decyzji rolników krajów UE, którzy swe decyzje gospodarcze podejmują ad hoc i decyzje te mają charakter wybitnie adaptacyjny bez względu na siłę ekonomiczną gospodarstwa. Również w najsilniejszych gospo-

darstwach obok stałych kanałów napływu występuje zjawisko drenażu nadwyżki ekonomicznej poprzez giętkie ceny.

W rozdziale V zatytułowanym *Produkcja dóbr publicznych jako recepta na kierat rynkowy w rolnictwie* Autor wysuwa tezę, że dostarczanie dóbr publicznych przez sektor rolnictwa ogranicza kierat rynkowy w tej sferze, a w dalszych częściach rozdziału Czyżewski stara się uzasadnić i empirycznie zweryfikować tę tezę. Mankamenty polityki rolnej państwa w zakresie redystrybucji dochodów powodują tzw. wyciek wsparcia budżetowego. Okazuje się, że stosunkowo niewielka część płatności bezpośrednich trafia do rolników zawodowo czynnych. Reszta zostaje wchłonięta przez sferę pozarolniczą. Powstaje zatem pytanie, czy istnieje model pozwalający usunąć, względnie ograniczyć wyraźne niedostatki polityki redystrybucyjnej państwa.

W konkluzji Autor stwierdza, że jedyną spójną odpowiedzią na to pytanie jest podjęcie działań wpisujących się w paradygmat rolnictwa zrównoważonego. Jednym z priorytetowych zadań rolnictwa zrównoważonego jest dostarczanie dóbr publicznych przez rolnictwo i obszary wiejskie. Do dóbr publicznych nie podlegających wycenie rynkowej należą: walory przyrodnicze, krajobrazowe, kultura wiejska, bioróżnorodność, żywność tradycyjna, zdrowa żywność, bezpieczeństwo żywnościowe itp. Dobra publiczne nie mają cen rynkowych, można jednak przyjąć, że następuje ich wycena instytucjonalna, a jej wyrazem są subsydia dla określonych sposobów gospodarowania, które pozostają w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Autor w dalszej kolejności wymienia przesłanki łagodzenia skutków kieratu rynkowego poprzez finansowanie dóbr publicznych.

Kolejno szacowane są modele cen ziemi, osobno dla małych areatów (do 10 ha) oraz dla areatów średnich i dużych (od 10 ha wzwyż), będących przedmiotem transakcji kupna–sprzedaży. Na podstawie otrzymanych wyników estymacji modeli Autor stwierdza, że w przypadku małych areatów najsilniejszy wpływ na cenę ziemi ma czynnik rzadkości ziemi. Wzrost mnożnika rzadkości o 1% wywołuje prawie 2% wzrost ceny ziemi. Znaczenie czynszu i efektów spekulacyjnych są tu stosunkowo niewielkie. Istotny natomiast wpływ na cenę ziemi ma zmienna będąca oprocentowaniem lokat długoterminowych. Jest to wpływ ujemny. Podsumowując otrzymane wyniki modelowania, Autor zauważa, iż w kształtowaniu się cen ziemi o małych areatach dochodzą do głosu czynniki pozaprodukcyjne, w tym uwarunkowania makroekonomiczne w postaci stóp procentowych.

W modelu opisującym mechanizm kształtowania się ceny ziemi średnich i dużych areatów, podobnie jak w modelu dotyczącym ziem o małych areatach, wszystkie zmienne objaśniające okazały się statystycznie istotne, zaś stopień wyjaśnienia procesu zmian cenowych osiągnął poziom 62%. Analizując efekty marginalne, zauważono, że stosunkowo najsilniej na poziom cen oddziałują czynniki rzadkości ziemi oraz stopy procentowej. W transakcjach ziemią o średnich i dużych obszarach zauważa się znacznie silniejsze powiązanie jej uczestników z rynkiem, niż miało to miejsce w przypadku obrotu ziemią o małych areatach. Należy dodać, iż w modelu tym odnotowano relatywnie silny wpływ czynników spekulacji oraz czynszu dzierżawczego.

Dalsze badania za pomocą modelowania wykazały, że zmienne lokalizacyjne, w tym podaż dóbr publicznych, stanowią główną determinantę kształtującą mechanizm tworzenia cen ziemi ze wskazaniem na „funkcjonalny typ obszarów wiejskich” (agroturystyczne, zintegrowane z miastem, rolniczo konkurencyjne i peryferyjne).

Rozdział VI, zatytułowany *Implikacje dla polityki rolnej*, zawiera uogólnione wnioski wypływające z przeprowadzonych badań empirycznych, a także z przemyśleń Autora nad rozwiązaniem problemu kieratu rynkowego. Czyżewski stwierdza, że polityka rolna jest ważnym elementem sprawczym w redukcji ujemnych efektów kieratu oraz ma wpływ na ograniczenie działania giętkości cen. Postulaty wysuwane przez Autora winny być brane pod uwagę w kształtowaniu WPR Unii Europejskiej.

Z kilku wskazań Autora kierowanych do twórców polityki rolnej wymienię dualne podejście do problemu dopłat. Myśl ta w głównych zarysach sprowadza się do odpowiedniego podziału dopłat na dwa strumienie. Strumień pierwszy ma wspierać podniesienie produktywności zwłaszcza małych gospodarstw, drugi zaś ma być przeznaczony na szeroko rozumiane dobra publiczne. Płatności te zmniejszając giętkość cen przyczyniają się do osłabienia skutków kieratu.

Kolejną częścią pracy jest *Epilog: reasumpcja koncepcji kieratu Cochrane'a*. Autor prowadzi tu dyskusję nad kształtem WPR pod kątem wyników badań nad kieratem rynku. Przedstawia i podsumowuje ewolucję koncepcji kieratu Cochrane'a, podsumowując jednocześnie próbę modernizacji jego działania. Owo podsumowanie badań nad kieratem rynkowym w rolnictwie najlepiej ilustruje rysunek 15, stanowiący syntezę całości rozważań.

Prowadzenie szeroko zakrojonych badań empirycznych nad kieratem rynkowym wymusiło na Autorze zamieszczenie na końcu monografii części zatytułowanej *Aneks metodologiczny*. Zawiera on definicje pojęć używanych w poszczególnych rozdziałach, a także postacie modelowanych związków zachodzących w rolnictwie. Modelowanie skłania do przetestowania różnorodnych hipotez a w dalszej kolejności prezentacji wyników podjętej weryfikacji. Do zalet recenzowanej monografii należy dodać umiejętne powiązanie treści aneksu z poszczególnymi częściami rozdziałów i podrozdziałów, co niewątpliwie ułatwia percepcję całości.

W dalszej części recenzji pragnę omówić pewne uchybienia omawianej pracy. Niektóre z moich uwag mają charakter dyskusyjny, wszystkie zaś zmierzają do istotnego polepszenia dzieła w następnym wydaniu, co ze względu na jej wagę naukową, jak sądzę, nastąpi. Otóż w kilku miejscach książki Autor użył sformułowania „model KMNK”. Należy rozdzielić te pojęcia, bowiem KMNK stanowi metodę szacowania parametrów strukturalnych modelu i sama w sobie nie jest modelem. Prawdopodobnie Autor miał na myśli estymację modelu za pomocą klasycznej metody najmniejszych kwadratów. Inne uchybienie terminologiczne dotyczy sformułowań związanych z nazewnictwem zmiennych występujących w modelu ekonometrycznym. Autor ujął rzecz jak w funkcji matematycznej, gdzie występują zmienne: zależna i niezależne. W modelach ekonometrycznych natomiast używa się określeń: objaśniana i objaśniające. Nie zaburza to, jak sądzę, toku rozumowania czytelnika. Kolejny problem, jaki pragnę poruszyć, dotyczy skrótów. Otóż w różnych fragmentach pracy pojawia się duża liczba skrótów. Stosowane po raz pierwszy są wyjaśniane. Jednak przy wtórnym ich użyciu (w zupełnie innym miejscu tekstu) wyjaśnienie się nie pojawia. W związku z tym chcę zasugerować Autorowi, by w następnym wydaniu zamieścił wykaz skrótów z ich znaczeniem, co z pewnością ułatwi czytelnikowi odbiór treści monografii.

Przedstawione wyżej uwagi dotyczące drobnych usterek w żadnej mierze nie umniejszają znaczących walorów recenzowanej książki. O wyjątkowości oraz wysokiej wartości omawianej pozycji decyduje szereg argumentów. Do najważniejszych zaliczam:

- wysoką rangę naukową przedstawionego problemu oraz istotne wartości poznawcze i aplikacyjne prezentowanych w pracy analiz;
- umiejętne łączenie wyników badań empirycznych z elementami teorii ekonomii w zakresie rolnictwa;
- wskrzeszenie koncepcji kieratu rynkowego amerykańskiego ekonomisty Cochrane'a i jej weryfikowanie na bazie materiałów pochodzących z państw UE;
- podjęcie trudnego zadania modelowania ekonometrycznego relacji między kategoriami ekonomicznymi związanymi z kieratem;
- przeprowadzenie badań w oparciu o bank danych pochodzących z państw UE stanowi o umiędzynarodowieniu wyników analiz, stąd wyniki te mogą wzbudzać zainteresowanie nie tylko polskich, ale również europejskich ekonomistów rolnych;
- w nawiązaniu do poprzedniego wniosku, proponuję Autorowi by następna edycja tej interesującej książki ukazała się w języku angielskim.

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej walory recenzowanej monografii, stwierdzam, że jest to wysoce wartościowa pozycja w polskim piśmiennictwie ekonomicznym powiązanych z rolnictwem. Polecam ją zatem ekonomistom rolnym, doktorantom oraz studentom studiów ekonomiczno-rolniczych. Lektura tej książki niewątpliwie przyczyni się do poszerzenia ich horyzontów myślowych w zakresie polityki rolnej.